

Sociaalwetenschappelijke encyclopedieën die faam verwerven, kennen soms nieuwe edities.¹ Koploper is de (*International*) *Encyclopedia of the Social Sciences* (IESS), die voor het eerst verscheen in 1930, volledig herzien werd heruitgegeven in 1968 en onder de naam *International Encyclopedia for the Social and Behavioral Sciences* (IESBS) verscheen in 2001.² Iets soortgelijks geldt voor de *Dictionary of the History of Ideas* (DHI) uit 1973-1974 die in 2005 volledig werd herzien en verscheen als de *New Dictionary of the History of Ideas* (NDHI).³ Zowel de IESBS als de NDHI is ook op het web raadpleegbaar, van de IESBS bestaat zelfs een Japanse elektronische versie. De DHI, een initiatief van de redactie van het *Journal of the History of Ideas*, was jarenlang erg populair want er werden ook Chinese en Japanse vertalingen van uitgebracht. En toen het project van de NDHI van start ging, bleek de oude DHI nog voldoende te worden gewaardeerd om dertig jaar na de oorspronkelijke publicatie in een elektronische versie te worden aangeboden. Gezaghebbende encyclopedieën als de IESBS en de NDHI trekken ervaren auteurs aan. De heruitgave van topencyclopedieën roept dan ook een unieke onderzoeksvraag op: hoe presenteren diverse edities van eenzelfde encyclopedie het vak geschiedenis? Helaas wordt het vak geschiedenis in de IESS en de IESBS bestreken door vele auteurs die elk in een gecondenseerd artikel een subdomein bespreken. Een vergelijking tussen de IESS en de IESBS ligt dan ook niet voor de hand. Dat is anders bij de DHI en de NDHI, waar substantiële ingangen voor 'historiografie' het werk zijn van één auteur. In 1974 schreef de Brit Herbert Butterfield (1900-1979) een lemma van 32.500 woorden, in 2005 maakte de Canadees Daniel Woolf (1958-) een overzicht van 42.000 woorden. De eerste verrassing dient zich al aan: beide auteurs zijn door verschillende redacties gerecruteerd maar hebben wel een belangrijke overlappende specialisatie, namelijk het vroegmoderne Engeland. Butterfield heeft in zijn zestigjarige carrière aan de Universiteit van Cambridge daarnaast gepubliceerd over de geschiedenis van de historiografie en van de wetenschap, de relatie tussen christendom en geschiedenis en de theorie van de internationale betrekkingen. Woolf is een historicus aan de Universiteit van Alberta in Edmonton. Hij verdiende zijn sporen als auteur van diverse monografieën over de historische cultuur in het vroegmoderne Engeland en als redacteur van de *Glo-*

bal Encyclopedia of Historical Writing.⁴ Bovendien herwerkt hij momenteel zijn bijdrage voor de NDHI tot een boek voor Cambridge University Press. Hij is tevens de hoofdredacteur van de voor 2010 voorziene vijfdelige reeks *Oxford History of Historical Writing*.⁵

Zelfs al gaat het bij de DHI en de NDHI om vergelijkbare essays, geschreven met de tussentijd van één generatie, ook hier zijn er factoren die de vergelijking bemoeilijken. Meestal geven encyclopedie-redacties aan hun ervaren auteurs namelijk ampele intellectuele vrijheid om hun lemma binnen de logistieke perken naar eigen inzicht in te vullen. Daarnaast is de globale gemeenschap van historici zó groot is dat de twee essays niet noodzakelijk altijd zijn te lezen als de grootste gemene deler van wat er in die gemeenschap leeft. Een andere factor is dat de auteurs, zelfs met genereuze woordenaantallen te hunner beschikking, verscheurende keuzes hebben moeten maken. Woolf kreeg aanvankelijk 10.000 woorden, protesteerde hiertegen, kreeg er 20.000 en schreef er 42.000. De eindredactie van de NDHI besloot toen maar zijn stuk – dat met zijn 53 pagina's veel langer was dan enig ander – in het voorwoord van deel 1 te plaatsen.⁶ Zelfs al is de opdracht dezelfde, zelfs al hebben de auteurs eenzelfde specialistische achtergrond en zelfs al pogen zij een evenwichtig overzicht te geven, het resultaat is erg verschillend. Het kan niet anders.

ALGEMEEN

Grandeur van de historiografie

Daniel Woolf, 'Historiography', in: Maryanne C. Horowitz ed., *New Dictionary of the History of Ideas* (6 delen, Scribner's; Detroit 2005) deel 1, xxxv–lxxxviii, ISBN 0-684-31377-4; elektronische versie: ISBN 0-684-31455; Herbert Butterfield, 'Historiography', in: Philip P. Wiener ed., *Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas* (5 delen, Charles Scribner's Sons; New York 1973-1974) deel 2, 464-498, ISBN 0-684-13293-1 en 0-684-16418-3. Elektronische versie: <http://etext.virginia.edu/DicHist/dict.html> (2003).

- 1 Dat geldt ook voor algemene encyclopedieën. De eerste editie van de *Encyclopedia Britannica*, bijvoorbeeld, dateert van 1768-1771 en ze wordt regelmatig herdrukt. De vijftiende editie, uit 1974, wordt regelmatig bijgewerkt en herdrukt, het laatst in 2007. Robert McHenr ed., *The New Encyclopaedia Britannica* (15^e editie: 32 dln.; Chicago 1974; elektronische versie: <http://www.britannica.com>). 'Historiografie' is in de druk van 1994 te vinden in deel 20 op p. 559-623.
- 2 Edwin Seligman en Alvin Johnson ed., *Encyclopaedia of the Social Sciences* (15 dln., New York 1931-1935) ['historiografie' in deel 7 op p. 357-391]; David Sills ed., *International Encyclopedia of the Social Sciences* (19 dln., New York en Londen 1968) ['historiografie' in deel 6 op p. 368-480]; Neil Smelser en Paul Baltes ed., *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (26 dln., Oxford [etc.] 2001) ['historiografie' vooral in deel 10 op p. 6718-6876]. Elektronische versie van de IESBS: <http://www.elsevier.com>.
- 3 Zie voor een ander succesvol voorbeeld Paul Edwards ed., *Encyclopedia of Philosophy* (8 dln., New York 1967) en diens opvolger Donald Borchert ed., *Encyclopedia of Philosophy* (10 dln., Detroit 2006; ook in elektronische versie).
- 4 Daniel Woolf ed., *A Global Encyclopedia of Historical Writing* (2 dln., New York en Londen 1998).
- 5 <http://www.arts.ualberta.ca/~dwoolf/oxfordhistory.html>.
- 6 Daniel Woolf, e-mail aan auteur (26 oktober 2006).

Vooral Butterfield, die voorbij de zeventig was toen hij als *éminence grise* zijn lemma schreef, leverde een zeer persoonlijke visie af. Schrijvend in een tijd waarin het nog nét kon om 'historiografie' gelijk te stellen aan 'westerse historiografie' in plaats van aan 'globale historiografie', borstelde hij in brede trekken de klassieke geschiedenis van de historiografie in West-Europa afgewisseld met paragrafen over de geschiedenis van de historische methode in deze regio. De prijs van die aanpak was hoog. Ruimtelijk gesproken heeft Butterfield nauwelijks aandacht voor de historiografie buiten West-Europa (hij zegt bijvoorbeeld niets over de Byzantijnse geschiedenis, amper iets over de historiografie in de Verenigde Staten en, op twee pagina's China en één pagina Islam na, nauwelijks iets over de niet-westerse geschiedenis). Thematisch gesproken blijft hij over het algemeen bij de politieke geschiedenis; andere genres worden amper behandeld (de *Annales*-school blijft bijvoorbeeld onvermeld).

Wat rest er dan nog van Butterfields aanpak? Vele speculatieve maar briljante inzichten. Die inzichten gaan bijvoorbeeld over het tijdsbesef als determinant van de historiografie, over het verband tussen religie en wereldgeschiedenis, over de rol van het verhaal en de retorica in de geschiedschrijving, over het scepticisme inzake de bereikbaarheid van historische kennis, of de spanning tussen de *bird's eye view* van de geschiedfilosofen en het *down-to-earth* bronnenonderzoek. Sommige van die thema's worden ook door Woolf besproken. Butterfield concentreert zich met name op twee terreinen. Steeds opnieuw vraagt hij zich af hoe en waarom historische actoren op een gegeven moment in de ban van het verleden geraakten. Die vraag leidt tot belangrijke accenten: de oorsprong van de historiografie in preklassieke tijden wordt uitvoerig behandeld (hierover ging trouwens ook zijn postuum gepubliceerde *Origins of History*)⁷; hij gaat in op de talrijke mythen van oorsprong en afstamming waarin westerlingen ooit hebben geloofd en hij heeft een scherp oog voor de instrumentele functie van de geschiedenis.⁸ Verder legt hij significante correlaties, waarvan wel de belangrijkste is dat oorlog volgens hem de ervaring bij uitstek is die historisch besef genereert. Oorlog is dát moment waarop mensen zonder uitzondering gedwongen worden de impact van historische gebeurtenissen te ondergaan. Nog terwijl het conflict bezig is, noopt die ervaring tot de vraag hoe het zover kon komen en na afloop tot de vraag wie de aanstoker was en wat er precies gebeurde, kortom tot een onontkoombaar verhaal over de oorlog. Daarin wordt ook gevraagd naar het gedrag van de leiders, die er derhalve na de oorlog belang bij hebben de 'juiste bronnen' te bewaren (p.467, 496, 498).

Het tweede terrein dat Butterfield passioneert is dat van de historische kritiek. Keer op keer benadrukt hij hoe het feit dat historici al heel lang wisten dat mensen fouten kunnen maken en oneerlijk kunnen zijn, niet belette dat de historische kritiek zich, met buitengewoon veel *trial and error* en alleszins veel trager dan andere wetenschappelijke technieken, ontwikkelde tot de gesofisticeerde methode die wij

vandaag kennen. Eeuwenlang zag men niet in hoe men ongelofwaardige geschiedenis kon verbeteren of vergeten geschiedenis kon reconstrueren. De analytische prestaties van een Dom Mabillon in de zeventiende eeuw of de aarzelende overgang van de archeologie van een verzameling oude voorwerpen naar een wetenschap een eeuw later waren het complexe culminatiepunt van training, van technische inzichten en van besef van de eigen vooringenomenheid (p.475-477, 464, 484-485, 487). Ook Arnaldo Momigliano had eerder al aangetoond dat pas in de vroege achttiende eeuw het *systematische* gebruik van bewijsmateriaal, vooral van niet-literair bewijsmateriaal – voorheen voornamelijk een activiteit van antiquairs en erudieten – aanvaarde praktijk onder historici werd.⁹

Woolfs aanpak is tegengesteld aan die van Butterfield. Dat blijkt alleen al uit een vergelijking van hun bibliografieën. Conform de NDHI-filosofie koos Woolf voor een werkelijk globale benadering van de historiografie. Alleen Geoffrey Barraclough, die in de jaren zeventig in opdracht van de UNESCO een erg toegankelijk en nog steeds veel gebruikt overzicht schreef, deed het hem voor.¹⁰ Woolfs alomvattende strategie heeft echter, het zij van het begin af gezegd, een groot nadeel. Hij kan alles maar even aanstippen om dan onmiddellijk voort te jagen naar een volgende historicus, tijd of thema. Bovendien komt hij door de grotere bandbreedte van zijn aanpak trager en aarzelender tot conclusies dan Butterfield. Hij speculeert ook beduidend minder. In de praktijk demonstreert zijn aanpak evenwel dat twee hardnekkige beweringen van ethocentrische auteurs onwaar zijn. De eerste bewering is dat het onmogelijk is een universeel historiografisch panorama te schetsen en de tweede dat het, zelfs al zou dit kunnen, niets toevoegt aan ons totaalbeeld omdat alle klassieke discussies over het vak al in de westerse historiografie aanwezig zijn. De eerste bewering is onwaar want Woolf levert het bewijs van het tegengestelde. De tweede is een drogredenering. Men kan immers niet weten dat alle klassieke discussies al bekend zijn zonder de niet-westerse historiografie te bestuderen. Door dit na te laten sluit men zeker twee soorten discussies uit: die welke klassiek zijn in de niet-westerse maar niet in de westerse historiografie en die welke juist gaan over de *relatie* tussen de westerse en de niet-westerse historiografie.

Woolfs missie is daarom op enkele belangrijke terreinen geslaagd. Het eerste terrein is dat van de historiografie gezien als praktijk van binnenuit. Hij behandelt systematisch genres, stijlen, stromingen, scholen, methodologische controverses, periodiseringsproblemen en zelfs individuele

7 Herbert Butterfield, *The Origins of History* (New York 1981).

8 Butterfield heeft het presentisme uitvoerig bestudeerd in zijn *The Whig Interpretation of History* (Londen 1931).

9 Arnaldo Momigliano, 'Ancient History and the Antiquarian', in Idem, *Studies in Historiography* (Londen 1966) 1-39.

10 Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History* (New York en Londen 1979). Oorspronkelijk ging het om een hoofdstuk uit een deel van de UNESCO-reeks *Main Trends of Research in the Social and Human Sciences* (Parijs en Den Haag 1978). Besproken in *Theoretische Geschiedenis* 7 (1980) 32-38.

historici uit diverse regio's (alleen Oceanië ontbreekt) – voor zover dat met de huidige stand van onderzoek mogelijk is. Dat betekent bijvoorbeeld niet alleen aandacht voor de *Methodenstreit* in Duitsland rond 1900 maar ook voor de begripstrijd tussen 'feodaliteit' en 'Aziatische productiewijze' in het China van de jaren 1930, niet alleen aandacht voor de theorieën van Polybius en Vico maar ook voor die van Sima Qian, Ibn Khaldoen en andere niet-westerse iconen.

Het tweede gebied is de arena waarin historiografie en macht elkaar ontmoeten. Woolf behandelt niet alleen de *locus classicus* van de hofhistoriografie (de Renaissance), maar ook bijvoorbeeld de officiële historiografie in China, bij de Indiase Mogols of de Ottomaanse sultans. Eén van zijn terugkerende motieven is de vervolging van historici en de repressie van de historische professie (p.lxi, lxxviii, lxxiv). Censuur van de geschiedenis is veel frequenter, universele en belangrijker dan tot voor kort werd aangenomen.

Een derde terrein is dat van waarheid en mythevorming. Net als Butterfield besteedt Woolf veel aandacht aan de mythen van oorsprong en afstamming, maar anders dan Butterfield vergelijkt hij de zestiende-eeuwse versies hiervan met de negentiende-eeuwse in Europa en verwijst hij naar Oost-Europese en niet-westerse voorbeelden. Totaal afwezig bij Butterfield is de behandeling van twee pregnante vragen: of geschiedenis een westerse uitvinding is (p.xlix, lxxix) – een debat dat vooral heftig wordt gevoerd in India – en of tussen feit en fictie in alle culturen altijd hetzelfde epistemologische onderscheid werd gemaakt (p.lxxii, lxxx).

Het vierde terrein omvat het in kaart brengen van historiografische invloeden. Woolf besteedt nauwkeurig aandacht aan de verspreiding van de westerse historiografie over de wereld in het zog van de Europese kolonisatie en de Noord-Amerikaanse culturele hegemonie, maar bespreekt ook de reacties van inheemse historici hierop, bijvoorbeeld in tal van Aziatische landen, Afrika, Rusland, het Ottomaanse rijk en het moderne Midden-Oosten. Daarnaast heeft hij oog voor regionale invloeden: niet alleen de invloed van het Duitse rankeaanse model op de rest van Europa en van de wereld – of juist het gebrek daaraan – maar ook bijvoorbeeld de invloeden van China op Japan, Vietnam en Korea. Hij behandelt veel explicieter dan Butterfield de brandende kwesties van het historisch besef: waarom was de aandacht van de oude Grieken voor het verleden niet groter? In welke zin was er in het oude India en het prekoloniale Afrika sprake van historisch besef? Waarom hebben de door de geschiedenis geobsedeerde joden anderhalf millennium lang geen noemenswaardige historiografie voortgebracht? Hier blijft wel een vraag open. Terwijl Woolf terecht de verhitte discussie schetst over de vraag of India vóór de komst van de moslims historisch besef kende, stelt hij een gering historisch besef vast in andere regio's vóór die regio's in contact traden met het Westen (Rusland, Cambodja, de Filippijnen) zonder zich af te vragen of dit historische besef werkelijk gering was of alleen maar gering lijkt door gebrek aan bewijs en onderzoek.

Ook leren we niet of daar in die regio's een even verhitte discussie als in India over bestaat.

Op het laatste terrein is de winst van Woolfs aanpak het duidelijkst: hij is niet alleen in staat om temporele vergelijkingen te maken (waarin Butterfield schittert) maar ook crossculturele (en die zijn schraal bij Butterfield). Dat doet Woolf niet alleen geografisch door het Westen met China of China met Japan te vergelijken, maar ook thematisch. Het voorbeeld van de alomtegenwoordige hofhistoriografie werd al gegeven, maar ook de Renaissance en de *querelle des Anciens et des Modernes* blijken te vergelijken met Chinese tegenhangers onder de Qing (p.liv-lv). Soms wijst Woolf zelfs op analoge trends in drie of vier culturen tegelijk (p.lxix, lxxv, lxxx). Dat kan alleen met zijn mondiale aanpak die hem toelaat invloeden en analogieën te ontdekken die voorheen onbekend of onderbelicht waren. Verrassend is evenwel dat Woolf hiervoor niet alleen recente studies gebruikt die historici zoals Butterfield nog niet konden kennen, maar ook veel knap werk uit de jaren na de Tweede Wereldoorlog dat de klassieke westersgerichte historiografie-overzichten verzuimden te raadplegen. Al decennia bestaat er veel kennis over niet-westerse regio's, maar die werd tot de jaren 1980 slechts schoorvoetend in de algemene overzichten opgenomen en dan voor zover ze het geijkte kader niet forceerde. Het is niet eenvoudig om faire kritiek te geven op de essays van Butterfield en Woolf omdat elke kritiek die op zich terecht is al snel onterecht wordt omdat encyclopedie-auteurs moeten woekeren met de hun toebedeelde ruimte. Toch vielen mij twee leemten op. Beide auteurs besteden voortdurend aandacht aan het historisch besef (Butterfield definieert dit als 'a sense for the past', Woolf als 'a sense of the past'), maar ze pogen niet de talrijke determinanten ervan te hiërarchiseren in een voldragen theorie. Wanneer en bij wie ontstaat ergens historisch besef en waarom juist daar en dan? Welke factoren genereerden dat historisch besef en de eventueel daaruit voortkomende historiografie? Zijn sommige ervan te herleiden tot algemene fenomenen? Of blijft de nieuwsgierigheid voor het verleden een te gevarieerd vermogen en kunnen we alleen onmachtige ad-hocverklaringen invoeren? John Pocock ontwierp ooit een prikkelende theorie toen hij discontinuïteitservaringen en botsende visies op hetzelfde verleden als algemene oorzaken van historisch besef identificeerde. Butterfields suggestie van een relatie tussen historisch besef en oorlog kan worden beschouwd als één variant van die theorie.¹¹

Een tweede leemte gaat niet zozeer over inhoud als over perspectief. Butterfield – en in mindere mate Woolf – wijzen erop dat de geschiedenis vaak contemporain was. Toch

11 John Pocock, 'The Origins of Study of the Past: A Comparative Approach', *Comparative Studies in Society and History* 4 (1961-1962) 209-246. Zie ook het werk van Jörn Rüsen over historisch besef zoals samengevat in IESBS, deel 10, 68600-6861, of in zijn 'Historical consciousness: Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development', in Peter Seixas ed., *Theorizing Historical Consciousness* (Toronto 2004) 63-85.

ontbreekt bij beiden de nadruk op dit gewichtige feit. Tot en met de achttiende eeuw ging de historiografie – vooral de westerse maar ook grote stukken van de niet-westerse – kwantitatief gesproken overwegend over het contemporaine tijdvak. Deze trend werd pas verbroken met Ranke en met de verwetenschappelijking van de geschiedenis in de negentiende eeuw. Het historisme verwierp de eigentijdse geschiedenis met het argument dat *distantie* een voorwaarde voor wetenschappelijkheid was maar juist ten opzichte van de eigen tijd onvoldoende werd gewaarborgd. Deze breuk duurde niet langer dan 150 jaar, want na de Tweede Wereldoorlog, en vooral sinds de jaren 1970-1980, werd de contemporaine geschiedenis wereldwijd weer het drukst bestudeerde tijdvak. Deze these is mijns inziens overtuigend verdedigd door Fritz Ernst in Duitsland en door Paul Luykx cum suis en recent Jaap den Hollander bij ons.¹²

Legitiemer dan te wijzen op tekorten in essays die onder buitengewoon strakke condities worden geschreven, is de vergelijkende kritiek: als we het tijdsverschil tussen de twee essays even vergeten, hoe brengen de auteurs het er dan vanaf in vergelijking met elkaar? Butterfield en Woolf zijn volgens mij vertegenwoordigers van verschillende tijdperken en tradities. Hoewel Butterfield zeker in staat is om met

verve verder dan Europa te schouwen en dat ook wel doet, verpersoonlijkt hij eigenlijk het einde van een traditie die in essentie mondiale en westerse geschiedenis gelijkschakelt. Het feit dat zijn lezers doorgaans erg vertrouwd zijn met de rode draad van dat westerse verhaal, staat hem toe zich over te geven aan briljante macrohistorische bespiegelingen. Woolf daarentegen past in een nieuwe traditie van globale historiografie waarvan ook een recent historiografisch overzicht van Markus Völkel een voorbeeld is.¹³ Deze traditie is vooralsnog minder bezig met attractieve bespiegelingen dan met het onontbeerlijke prille grondwerk: dat van het in kaart brengen van voorheen vergeten of onderbelichte historiografische tradities en van het bijsturen van het globale beeld. De grootschalige incorporatie van deze amper bekende historiografische ontwikkelingen is cognitief overweldigend, maar loont de moeite omdat aan de horizon nieuwe en betere globale theorieën wachten. Zowel de oude als de nieuwe traditie heeft eigen verdiensten. Dezelfde berg, een andere route, vergelijkbare grandeur.

Antoon De Baets

Rijksuniversiteit Groningen